

hanget irrelevant. Vad vet förf. om det? "Mammon" tillhör också den kristna begreppssfären. Några sidor innan får vi veta att trots att nödbröd på malen näckrosrot använts i landet så har invånarantalet ökat. Vilken koppling mellan dessa företeelser föreligger överhuvudtaget? I presentationen om den mellanamerikanska tobaken framhåller förf. att den var "En barbarisk tradition som blev mycket omtyckt i resten av världen". Nog kan vi ogilla rökningen och vi känner väl dess hälsorisker, men knappast kan vi med modernt språkbruk beteckna den som "en barbarisk tradition". Om bukethortensian (*Hydrangea macrophylla*) berättas att den "år 1789 blev döpt av den berömda naturforskaren B. de Monet de Lamarck till *Hortensia opuloides*". Ingen växt, lika lite som något fartyg, döps, den ges ett namn. Dopet är och förblir ett kristet sakrament och gäller oss människor.

Sammanfattningsvis vill jag, det senast skrivna till trots, ge en eloge till Per Christenson för hans insats. Han har gjort en pionjärinsats i upptäckten av vilken spännande historia trädgårdsväxternas introduktioner har utgjort, vilken rik kulturförståelse ett studium av dessa ger och samtidigt hur lite utforskat ämnet är, och genom sin lust och vilja att dela med sig av sitt intresse och sin information på ett populärt sätt till en bredare allmänhet. Jag hoppas därför att ämnet får många intresserade och flera skrivande efterföljare.

Avancerade fackböcker kräver fackredaktörer. Ämnet kulturväxternas historia är mycket specialiserat. Manuskriptet borde ha tillställts ett par olika personer inom skilda discipliner för fackgranskning. En nödvändig språkbehandling och korrekturläsning skulle ytterligare slipat bort många av bokens oegentligheter. Det är snarast en förolämpning från förlagets sida mot den bildade och trädgårdsälskande allmänheten, att inte tillmätta det interdisciplinära ämnet *Trädgårdsväxternas historia* så stort värde att resurser av ett helt annat slag satsats på framställningen och produkten.

Kjell Lundquist, Alnarp

Eva Vikström: *Bruksandan och modernismen. Brukssamhälle och folkhemsbygge i Bergslagen 1935–1975*. Nordiska museets förlag, Stockholm 1998. 276 s., ill. ISBN 91-7108-427-4.

Den industriella välfärdsstaten var förankrad i myten om det oavbrutna framsteget och formades genom

förvandling av städer, industriregioner och landsbygd. Modernismens arkitektur blev expansionens arkitektur. Men folkhemmet hade många hörn, både Storstockholm, Göteborg, Trollhättan, Sandviken, Storvik och Söderfors.

Eva Vikström beskriver Bergslagens industrier som sådana hörn av Folkhemssverige i boken *Bruksandan och Modernismen*. Studien har bedrivits inom projektet "Industriorten i 1900-talets Sverige – arkitektonisk och social miljö 1920–60" vid Institutionen för konstvetenskap vid Umeå universitet.

Brukssamhället förknippar vi gärna med bruksgator och vallonsmedjor från den förindustriella epoken eller med de röda arbetarlängorna och bessemerverken från industrialismens tid. Om dessa har det redan skrivits en hel del och de ingår sedan länge i det nationella kulturarvet.

Dagens bruksorter domineras av bebyggelse tillkommen under tiden 1940–70, dvs. när industrisamhället kulminerade. Under denna epok expanderade järnbruksindustrin och bruksorterna utvecklades till tätorter. Då var bergslagsbruken inte längre bara bruksgatan med röda kaserner. Då bodde arbetare och tjänstemän i HSB-lägenheter eller i egen villa, männen arbetade i järnverket, barnen gick i centralskolan och husmödrarna handlade i konsumaffären. Ortens existens vilade fortfarande på en stor industri men samhället styrdes från det nya kommunalhuset. Bruksandan, bandet mellan företag och samhälle fanns kvar men hade i hög grad förändrats sedan brukspatronernas dagar.

Det är denna epok, med ett väldigt byggnadsbestånd och genomgripande förändringar av bruksmiljön som Vikström studerat med avseende på arkitektur och samhällsplanering, både översiktligt och med exempel från bl.a. Hagfors, Degerfors, Grängesberg och Oxelösund. Hon fokuserar i första hand på bostäder och offentlig miljö medan industribyggnader och arbetsplatser får mindre utrymme.

Att läsa Vikströms bok är som att företa en historisk resa i folkhemmet. Här beskrivs industrins bostadspolitik från bruksplanering till offentlig samhällsplanering. Viktiga hållplatser är industriförbundet, egna hemsrörelsen och "standardhusen". 1944 års bostadsutredning, industrins bostadsförmedling, Bo-Kommittén och Elementus i Mockfjärd. Vi möter också t.ex. arkitekten John Åkerlund vars skrift *Arbetarbostäder vid industriella verk*, som utgavs av Industriförbundet 1917, fick stor betydelse. Åkerlund anknöt till en tradition av reformsinnade arkitekter, som arbetade åt indu-

striföretag, oftast i samråd med disponenten. Bakgrunden till skriften var nedgången i bostadsbyggandet under kriget. Åkerlund hade arrangerat 1911 års egnahemsutställning, var knuten till hembygdsrörelsen och hade haft arkitektuppdrag åt industriföretag. En annan arkitekt som kom att få stor betydelse i detta sammanhang var Jöran Curman som på Industriens utredningsinstituts uppdrag utredde bostadsfrågan, resulterande i skriften *Industriens arbetarbostäder* 1944. Enligt utredningen borde nu bostadsförsörjningsfrågan bortkopplas från arbetsgivarna. Saltsjöbadsavtalet hade undanröjt tanken på god bostad för arbetsfred. Förhållandet mellan arbetsgivare och arbetstagare reglerades i avtal om ersättningen för arbete som utfördes på arbetstid. Fritiden tillhörde arbetarens och familjens privata sfär. När den statliga socialpolitiken nu tog sikte på kommunalt ansvar för bostadsförsörjningen borde företagen ge sitt stöd, t.ex. genom en lämplig tomtpolitik. Arbetarna borde stimuleras att skaffa egnahem och bostadsrätter, eftersom industriernas konjunkturberoende hämmade hyresmarknadens utveckling.

I kapitlet "Fackföreningsrörelsen och bostadsfrågan" belyses hur en socialpolitisk fråga som bostadsfrågan varit en facklig fråga under hela första delen av 1900-talet. Kontantlöneprincipens införande på 1940-talet blev en viktig förutsättning för att byggnadsverksamheten i bruksorterna skulle följa den kurs som utstakats i den statliga bostadspolitiken.

1900-talets normalbostad före 1940 var ett rum och kök, men bostadsköket förekom fortfarande på 1940-talet som familjebostad. Där skulle den skiftarbetande mannen vila, barnen vara tysta och kvinnorna hålla rent och fint. Problemet upphävdes när bostäderna blev större och hygienutrymmena blev standard på arbetsplatserna. På 1940-talet blev två rum och kök normalbostad i nya hus. Detta medförde också att bostadskostnaderna steg, eftersom hyrorna blev högre i nyproduktion än i de omoderna och subventionerade bolagsbostäderna.

Kvinnoorganisationerna förde bruksarbetarhustrurnas talan. De socialdemokratiska kvinnoklubbarna drev familjepolitiska frågor. Maskintvätten var en sådan och en viktig del i hemarbetets rationalisering.

Mot slutet av 1960-talet började det traditionella industrisamhället gå tillbaka. Krisen blev tydlig först vid mitten av 1970-talet. Redan på 1950-talet hade en viss oro kunnat anas i flera ortsreportage i personaltidningar – en oro om vad som kunde hända om företaget sviktade. Bruksdöden kom ju så småningom och i ett

intressant avslutande avsnitt diskuterar Vikström "Brukssamhället som historiskt dokument". Här belyses situationen för många bergslagsorter som idag, efter nedläggningen grundar sin existens på småindustrier, arbetspendling, turism, mångsyssleri och AMS-projekt.

Intresset för historien blommar upp när industrin drar ner och det förflutna kräver sina minnesvårdar, skriver Vikström. Hon belyser också hur brukens kulturavlyftes fram genom byggnadsvård och monument och fick en kunskapsförmedlande funktion för att ge historiskt perspektiv på industriell och samhällelig förändring. Då handlar det också om vilken historia som är "rätt". Ledande aktörer var kulturmiljövården, ortsbefolkningen och företagen. Arbetarrörelsens roll i denna process är också viktig varför Vikström gör en genomgång av hur arbetarrörelsens historiebild har utvecklats och hur den avspeglas i några av Metallförbundets historiprojekt. Vikströms utgångspunkt är att socialdemokratins historiebild är starkt knuten till de egna kärntruppernas historia. Den "rätta" historien grundades av de resande agitatorernas självbiografier. Nyckelåren är åren för fackförenings- och partibildning, storstrejken 1909 och regeringsbildningen 1933. Huvudpersonerna är pionjärer, som stod orubbliga inför arbetsgivare, svarta listor och splittrare. De lade grunden för segrarna och nydanarna.

Bland de många projekt som emanerat ur detta redogör Vikström för "Gräv-där-du-står-rörelsen", utgående från Sven Lindqvists bok från 1978 och därtill hörande studiecirkelverksamhet över hela landet, Metallförbundets historia på Skansen och arbetarmuseet i Säfsen, Västerbergslagen.

Vikström behandlar också kulturmiljövårdens roll för levandegörandet av historien på bruksorterna. Ekomuseum Bergslagen beskrivs och hon reflekterar över museets funktion i brukssamhället i jakten på en ny kulturell identitet och en väg att överleva.

Boken är försedd med register och är rikligt illustrerad, något som ger en extra dimension åt framställningen. Jag tycker speciellt mycket om Sune Sundahls bilder. Sundahl blev efterkrigstidens mästerlige arkitekturfotograf, som också beskrev byggnaders värdeladdning i folkhemsutopin. Hans bilder formligen strålar av stolthet och framtidstro.

Vikströms bok är ett viktigt bidrag till svensk bruks-historia, folkhemmets historia och 1900-talets arkitekturhistoria.

Göran Hedlund, Malmö